

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 4

2026

SHARQ ALLOMALARINING OILA QADRIYATLARI HAQIDA QARASHLARI

Jumanazarova Asal Rustambay qizi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, o'qituvchi

Annotatsiya

Ushbu maqolada Sharq mutafakkirlarining oila va oilaviy qadriyatlar haqidagi qarashlari tahlil qilinadi. Xususan, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Yusuf Xos Xojib, Kaykovus hamda Alisher Navoiy kabi allomalarning asarlarida oila, nikoh, tarbiya va axloq masalalariga oid fikrlari yoritib berilgan. Tadqiqotda oilaning shaxs kamolotidagi o'rni, ota-ona mas'uliyati, farzand tarbiyasi va jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati haqida ilgari surilgan g'oyalar tahlil qilinadi. Shuningdek, Sharq mutafakkirlarining oilaviy qadriyatlar haqidagi qarashlari bugungi zamon talablari bilan uyg'un holda ko'rib chiqiladi hamda ularning yosh avlod tarbiyasidagi ahamiyati asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: oila, oilaviy qadriyatlar, Sharq mutafakkirlari, tarbiya, axloq, oila instituti, ota-ona mas'uliyati, farzand tarbiyasi, ma'naviy qadriyatlar.

ВЗГЛЯДЫ ВОСТОЧНЫХ МЫСЛИТЕЛЕЙ НА СЕМЕЙНЫЕ ЦЕННОСТИ

Жуманазарова Асал Рустамбай кизи

Узбекский государственный университет мировых языков, преподаватель

Аннотация

В данной статье анализируются взгляды восточных мыслителей на семейные ценности. Особое внимание уделяется идеям таких ученых, как Абу Наср Фараби, Абу Райхан Беруни, Абу Али ибн Сина, Юсуф Хос Хожиб, Кейкавус и Аlisher Навои, отраженным в их трудах. В работе рассматриваются вопросы семьи, брака, воспитания и нравственности. Анализируется роль семьи в формировании личности, ответственность родителей, воспитание детей и значение семейных отношений в развитии общества. Также показано значение идей восточных мыслителей о семейных ценностях в условиях современного общества и их влияние на воспитание молодого поколения.

Ключевые слова: семья, семейные ценности, восточные мыслители, воспитание, нравственность, институт семьи, родительская ответственность, воспитание детей, духовные ценности.

VIEWS OF EASTERN SCHOLARS ON FAMILY VALUES

Jumanazarova Asal Rustambay qizi

Uzbekistan State World Languages University, Lecturer

Abstract

This article analyzes the views of Eastern thinkers on family values. Particular attention is given to the ideas of Abu Nasr Farabi, Abu Rayhan Beruni, Abu Ali Ibn Sina, Yusuf Khos Khojib, Kaykavus, and Alisher Navoi as reflected in their works. The study examines issues related to family, marriage, upbringing, and morality. It highlights the role of the family in personal development, parental responsibility, child upbringing, and the importance of family relationships in the development of society. The article also discusses the relevance of the ideas of Eastern scholars about family values in modern society and their significance in educating the younger generation.

Keywords: family, family values, Eastern thinkers, upbringing, morality, family institution, parental responsibility, child education, spiritual values.

Oila har qanday jamiyatning tayanch ustuni, millatning ma'naviy-axloqiy qadriyatlarini saqlovchi va kelgusi avlodlarga yetkazuvchi muqaddas dargohdir. O'zbekistonda oila azaldan yuksak qadrlanib kelgan, uning mustahkamligi va farovonligi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilgan. Bugungi kunda jahonda ro'y berayotgan globallashuv jarayonlari, axborot texnologiyalarining shiddatli rivojlanishi, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy o'zgarishlar oila institutiga ham o'z ta'sirini ko'rsatmay qolmayapti. Bu o'zgarishlar oila qadriyatlarining mazmun-mohiyatiga, oilaviy munosabatlarga, er-xotin, ota-ona va farzandlar o'rtasidagi rishtalarga yangicha qarashlarni yuzaga keltirmoqda. So'nggi yillarda O'zbekistonda oila institutini mustahkamlash, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash, an'anaviy oilaviy qadriyatlarni asrab-avaylash bilan birga, zamonaviy hayot talablariga moslashuvchan oila modelini shakllantirish borasida keng ko'lamlı ishlar amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Biz uchun oila muqaddas va uning farovonligi jamiyat taraqqiyotining muhim shartidir". Shunday ekan, oila qadriyatlarining zamonaviy sharoitlarda transformatsiyalashuvi jarayonlarini chuqur o'rganish, uning ijobiy va salbiy jihatlarini tahlil qilish, milliy mentalitetimizga mos keladigan va ayni paytda zamon talablariga javob beradigan oila modelini saqlab qolish hamda rivojlantirish yo'llarini izlash bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

Oila va oilaviy munosabatlar masalalari, shu jumladan, oilaning maqsadi, vazifasi, vujudga kelishi, uning tasniflanishi, huquq va majburiyatlar, oilada huquqiy madaniyatini shakllantirish va yanada oshirish masalalari bir necha asrlardan buyon buyuk mutafakkirlar va davlat boshqaruvi masalalari bilan shug'ullanuvchi olimlar diqqat e'tiborini o'ziga tortib kelgan. Buyuk mutafakkirlarimizning mazkur masalalarda qarashlari Abu Nasr Forobiyning "Aql haqidagi risola", Abu Rayxon Beruniyning "Hindiston", Abu Ali Ibn Sinoning "Qush risolasi" va "Axloq haqida risolasi", Yusuf Xos Xojibning "Qutadg'u bilig", Kaykovusning "Qobusnoma", Alisher Navoiyning "Mahbub-ul-qulub" kabi asarlarida o'z aksini topgan.

Abu Nasr Forobiy (873-950) jamiyat taraqqiyoti qonuniyatlarini va inson kamoloti bosqichlarini, insonlar yashash jarayonida baxt-saodatga erishuv yo'llarini o'zining mashhur "Fozil odamlar shahri" asarida bayon etadi. Forobiy oqil insonlar haqida gapirib, «Aqlli deb shunday kishilarga aytiladiki, ular fazilatli, o'tkir mulohazali, foydali ishlarga berilgan, yomon ishlardan o'zlarini chetga olib yuradilar. Bunday kishilarni oqil deydilar» degan edi. Alloma oqillar bor joyda hech qachon muammolar va kelishmovchiliklar bo'lmasligiga ishora qiladi. Uning g'oyalarida oilaning to'liqligi, unda qaror topgan sog'lom ma'naviy muhitning ahamiyatini aks ettiradigan fikrlar ham mavjud. "Har bir inson o'z tabiati bilan shunday tuzilganki, u yashash va oliy darajadagi etuklikka erishmoq uchun ko'p narsalarga muhtoj bo'ladi. U bir o'zi bunday narsalarni qo'lga kirita olmaydi, ularga ega bo'lish uchun insonlar jamoasiga ehtiyoj tug'iladi. Bunday jamoa a'zolarining faoliyati bir butun holda ularning har biriga yashash va etuklikka erishuv uchun zarur bo'lgan narsalarni etkazib beradi" yoki "odamlarga nisbatan ularni birlashtiruvchi boshlang'ich asos insoniylikdir. Haqiqiy baxtga erishish maqsadida o'zaro yordam qiluvchi kishilarni birlashtirgan shahar (bizningcha, oila) fazilatli shahardir, baxtga erishish maqsadida birlashgan kishilar jamoasi (bizningcha, oila jamoasi) fazilatli jamoadir". Forobiy keraksiz urf-odatlardan (hozir ham oilaviy hayotda, er-xotin munosabatlarida uchraydi) voz kechish, baxt saodatga erishish yo'llari haqida gapirib shunday deydi: Rahbarlar (er yoki xotin) "yomon odatlarni o'zida ifodalovchi o'tmishni ham o'zgartirmog'i kerak. Aks holda o'tmishni talablariga rioya etib, uning kayfiyati saqlansa, turmushda hech qanday engillik, o'zgarish va o'sish ham bo'lmaydi". Yoki "Baxt saodatga erishuv yo'lida nimaiki (bilim, axloq, kasb-hunar) yordam bersa, uni saqlamoq, mustahkamlamoq nimaiki zararli bo'lsa, uni foydali narsaga aylantirishga harakat qilmoq zarur". O'rta asrlarning buyuk olim-ensiklopedisti Abu Rayhon

Beruniy (973—1048) Forobiy qarashlari ta'sirida qator fanlar bobida o'z izini qoldirgan donishmanddir. Uning ko'pgina asarlarida inson odobi va axloqi xususidagi noyob fikrlar o'z ifodasini topgan, Mutaffakkir o'zining "Minerologiya", "Geodeziya", "Hindiston",

"O'tgan avlodlar obidalarini" nomli asarlarida inson shaxsi, uning kamoloti, aql-idroki, halovat va lazzati, sabr-toqat va kamtarlik, go'zallik va did, poklik va xudbinlik kabi tushunchalarga inson ruhiyatining bilimdoni sifatida ta'rif bergan. U bunday yozadi: "Inson jamiyatda o'z qarindosh-urug'lari bilan birlashib olishga majburdir, bundan maqsad bir-birini qo'llab-quvvatlash hamda har bir kishining ham o'zini, ham boshqalarini ta'minlash uchun ishlarni bajarishdir".

Abu Rayhon Beruniy o'z ijtimoiy qarashlarini aks ettirgan yaxlit ijtimoiy ta'limot yaratmagan bo'lsa-da, lekin u ijtimoiy masalalar bo'yicha o'zining nuqtai nazarini ko'pgina qomusiy asarlarida izhor etishga yoki ular yuzasidan tanqidiy fikrlar aytishga harakat qilgan. Abu Rayhon Beruniyning muayyan qarashlari oilaviy turmush, oila va nikoh, oilaviy qadriyatlar va uning a'zolari o'rtasidagi munosabatlariga xosdir. Bunday ishoralarni Beruniy hikmatlarida ham uchratamiz. "Yaxshi xulq yaxshilik alomatidir". "Buzuq niyatli va yomon axloqli kishilar o'rta kirib olishi bilan ish to'g'ri bo'lmaydi". "Tenglik hukm surgan joyda sotqin, aldamchi ehtiroslar, g'am-g'ussa bo'lmaydi oilaviy munosabatlarda ana shunday hikmatlarga amal qilishimiz maqsadga muvofiqdir. Beruniy o'rta Osiyo, Qadimgi Yunon va Hind xalqlari hayotini yaxshi bilgani uchun ular amal qiladigan urf-odatlar, qadriyatlar va milliy madaniyatlarining o'ziga xos tomonlarini taqqoslab tahlil qiladi. Ushbu tahlillar oila- nikoh, oiladagi o'zaro munosabatlariga ham xosdir.

Beruniy qarashlarida oilaviy munosabatlar barqarorligining etakchi omillari oqillik va mehnatsevarlikning ahamiyati haqida ham qimmatli fikrlar mavjud. Abu Rayhon Beruniy ustozlari izidan borib, o'zining gumanistik qarashlari bilan oila psixologiyasiga munosib hissasini qo'shdi. U insonlar o'rtasida o'zaro bir-birlarini tushunish, tenglik va boshqaruvda adolatni himoya qilib chiqdiki, bu qarashlar bizning davrimizda ham o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q.

Oilaviy munosabatlar va bu soxaga oid qarashlar tizimida Sharq mutaffakkirlaridan biri, butun Yevropa xalqlari ham uning qomusiy bilimdonligini tan olgan alloma Abu Ali Ibn Sinodir (980-1037). Buyuk olim sifatida u barcha hodisalarning ilmiy mohiyatini ochib berishga harakat qilgan. Ibn Sinoning pedagogik va psixologik qarashlari ijtimoiy asosda qurilgan bo'lib, u oilada bola tarbiyasida umuminsoniy tamoyilning qo'llanilishini yoqlab chiqqan va tarbiyachi ota-onalarga bolani qattiq tana jazosidan ko'ra, shaxsiy ibrat orqali tarbiyalash ma'qulligini uqtirgan. Mutafakkirning qalamiga mansub bo'lgan "Donishnoma", "Risoi'at", "Tib qonunlari", "Uy xo'jaligi" kabi qator asarlari O'rta Osiyo xalqlari axloq-odobi, psixologiyasi va tabobat olamida alohida o'rin tutgan yirik ilmiy tadqiqotlar hisoblanadi. Oila va oilaviy munosabatlar masalasi uning "Tadbiri manzil" asarida o'ziga xos tarzda bayon etilgan. Uning fikricha, tarbiyachi, ya'ni ota-ona, yollangan shaxs "nafaqat so'z bilan, balki amalda ham bola ruhiga ta'sir ko'rsatmog'i lozim".

Shunday qilib, Ibn Sinoning tabobat, inson tarbiyasi, oilaviy munosabatlar xususidagi fikrlari juda qimmatli bo'lib, ularni hozirgi zamon yoshlari ongiga yetkazish esa katta ilmiy-pedagogik va ijtimoiy-psixologik ahamiyatga egadir.

XI asrning buyuk mutafakkiri va shoiri Yusuf Xos Xojib o'zining "Qutadg'u bilig" ya'ni "Saodatga boshlovchi bilim" - kitobida va undan keyingi qator asarlarida o'zining oila etikasi va hayotga oid qarashlarini bayon etadi. Alloma inson faqat jamiyatdagina kamolotga yetishi mumkin, muloqot va ijtimoiy-foydali mehnat uni rivojlanishi va yashashining mezonidir, deb hisoblaydi.

Yusuf Xos Xojib oilaviy tarbiyani, bola axloqiy taraqqiyotining asosi, deb hisoblagan: "Agar bolaning xulqi yomon bo'lsa, bunda bolaning aybi yo'q, hamma ayb - otasida". Shuning uchun ham ota-ona, ayniqsa, ota bunga katta e'tibor bermog'i lozim, U sevgini oilaviy baxt va ijtimoiy muvaffaqiyatlarning garovi, deb hisoblagan. "Yigit uylanmasdan avval kelinning

kimligini, uning kelib chiqishi, xarakteri va xulq- atvorini bilishi kerak”, - deydi u. Uning axloqiy didaktikasi O’rta Osiyodagi ilg’or fikrlarning taraqqiyotiga katta hissa qo’shgan, shuning uchun ham uning qarashlari musulmon xalqlari o’rtasida keng tarqalgan.

Kaykovus “Qobusnoma” asarida o’zining bola tarbiyasi, oilaviy hayot, shaxs kamoloti masalalarini bayon etdi. Kitobdagi asosiy g’oya - yoshlarni ota-onani hurmat qilishga, e’zozlashga chaqirishidir. Uning bu boradagi fikrlari pandnomaning “Ota-ona xaqqini bilmoq zikrida” bobida bayon etilgan: “Gar bir farzandki, oqil va dono bo’lsa, ota-ona, mehr-muhabbatini ado etmakdin bosh tortmagay”. U bu borada “Nima eksang, shuni urasan” degan maqolni ishlatib, u oilada bola tarbiyasining qo’yilishi ana shu muhim maqol asosida qurilsa, maqsadga muvofiq bo’ladi, deb hisoblaydi .

Turmush madaniyati, odob-axloq, sevgi-muhabbat borasida o’ziga xos qaytarilmas fikrlar sohibi buyuk bobokalonimiz Alisher Navoiyning “Mahbub-ul-qulub” yoki “Qalblarning sevgisi” deb nom qo’yilishi bejiz emas. Chunki bu asarda Navoiy insonlarga qalbidagi eng kerakli o’gitlarini bayon etib, ularni turmushdagi, oilaviy hayotdagi turli hodisalar va vaziyatlardan chiqishga imkon beruvchi yahshi fazilatlar, ularni tarbiyalash masalalariga diqqatni qaratadi. Risolaning “Uylanish va xotinlar to’g’risida” bobida u uylanish va uning foydasi, oilaviy munosabatlar haqida durdona fikrlarni bayon etadi.

Sharqda yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashga qadimdan jiddiy ahamiyat berilgan. Ular “Nasihatnoma”, “Pandnoma”, “Hikmatnoma” tarzida bizgacha yetib kelgan. Bu manbalarda oilada uning barcha a’zolarining majburiyatlari, ayniqsa farzand tarbiyasi borasida o’zlarining tavsiya va maslahatlarini berib kelishgan.

Islom dinining muqaddas manbaalaridan bo’lmish Qur’on va Hadislarda ham odob-axloq, er-xotinning turmushdagi o’rni va vazifalari, er va xotin o’rtasidagi munosabatlar, bolalar tarbiyasi, oila yuritish, nikoh va muhabbat masalalariga keng o’rin berilgan.

Shunday qilib, Sharq mutafakkirlarining barchasini g’oyaviy jihatdan birlashtirgan asos shu bo’lganki, ular shaxs tarbiyasi va kamolotida oilaning, oilaviy tarbiyaning rolini yuqori qo’yishgan, ayniqsa, shaxsning aqliy va axloqiy kamolotida oilaning o’rni, ota-ona va yaqin kishilarning yo’naltiruvchi va tarbiyalovchi vazifalariga alohida e’tibor berganlar. Ular faqat oiladagina rivojlanishi mumkin bo’lgan sifatlar - halollik, poklik, mardlik, mehribonlik, haqgo’ylik kabi qator fazilatlarini barcha sifatlardan yuqori qo’yishlari bilan birga insoniy munosabatlarda namoyon bo’ladigan yuksak fazilatlar, avvalo, ota-onadan bolaga o’tishi va ularning jamiyat taraqqiyotiga ijobiy ta’siri kabi qimmatli fikrlar va bu boradagi amaliy ko’rsatmalarni o’z falsafiy-axloqiy, sotsiologik va psixologik qarashlarida ifodalab berganlar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Abu Nasr Forobiy Fozil odamlar shahri. T.: 2004. – B. 160.
2. Ibn Sino. Tadbir manzili, – B. 44.
3. Kaykovus Qobusnoma. T.: 2018. 244-b.
4. Yusuf Xos Xojib. “Qutadg’u bilig’”, - 529-b.
5. Абу Райхон Беруний. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар. Танланган асарлар. – Тошкент: Фан, 1968. – Б. 142-146.
6. Абулқосим Фирдавсий. Шоҳнома. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти, 2018. - 415 б.